

«СЫН ВАДЫ» І ІНШЫЯ МАЎРАЎСКІЯ «ПАДАРОЖЖЫ» Ў АМЕРЫКУ

А. В. Сімакоў

*Незалежны даследчык,
вул. 60 гадоў СССР, 19, 246036, г. Гомель, Беларусь, baicri@tut.by*

Як прыклады звароту Янкі Маўра да тэм, звязаных з амерыканскімі краінамі, у артыкуле пералічваюцца яго публікацыі – крыніцы індзеянскіх цытат: акрамя галоўнага твора з гэтай катэгорыі, аповесці «Сын вады», гэта аўтабіяграфічная аповесць «Шлях з цемры», прыгодніцкая аповесць «Палескія рабінзоны», фантастычная аповесць «Падарожжа ў пекла», артыкулы «Мёртвыя і жывыя», «БССР... і Уругвай». Называюцца таксама іншыя творы, у якіх апісваецца Амерыка, але не прысутнічаюць індзейцы. Ставіцца пытанне пра ўплыў дарэвалюцыйных традыцый і савецкага наватарства, у тым ліку на апісанне ўспрымання індзейцаў дзецьмі – героямі твораў. Ацэньваецца ступень жорсткасці і натуралізму ў паказе Маўрам жыцця «дзікуноў» – як карэнных жыхароў Вогненнай Зямлі, так і сучасных Маўру амерыканскіх расістаў.

Ключавыя словы: Янка Маўр; дзіцячая літаратура; прыгодніцкая літаратура; публіцыстыка; Амерыка; індзейцы; расізм; незалежнасць.

«СЫН ВАДЫ» И ДРУГИЕ МАВРОВСКИЕ «ПАДАРОЖЖЫ» В АМЕРИКУ

А. В. Симаков

*Независимый исследователь,
ул. 60 лет СССР, 19, 246036, г. Гомель, Беларусь, baicri@tut.by*

Как примеры обращения Янки Мавра к темам, связанным с американскими странами, в статье перечисляются его публикации – источники индеанистских цитат: помимо главного произведения из этой категории, повести «Сын вады», это автобиографическая повесть «Шлях з цемры», приключенческая повесть «Палескія рабінзоны», фантастическая повесть «Падарожжа ў пекла», статьи «Мёртвыя і жывыя», «БССР... і Уругвай». Называются также другие произведения, в которых описывается Америка, но не присутствуют индейцы. Ставится вопрос о влиянии дореволюционных традиций и советского новаторства, в том числе на описание восприятия индейцев детьми – героями произведений. Оценивается степень жестокости и натурализма в показе Мавром жизни «дикарей» – как коренных жителей Огненной Земли, так и современных Мавру американских расистов.

Ключевые слова: Янка Мавр; детская литература; приключенческая литература; публицистика; Америка; индейцы; расизм; независимость.

«SON OF THE WATER» AND OTHER MAURIAN «JOURNEYS» TO AMERICA

A. V. Simakou

Independent researcher,

60 years of the USSR Stepet, 19, 246036, Gomel, Belarus, baicri@tut.by

As examples of Yanka Maur's address to American themes, the article lists his publications – sources of Indianist quotations: the stories «Son of the Water» (the main work from this category), «The Path from the Darkness», «Polesian Robinsons», «Journey to Hell», articles «The Dead and Alive», «BSSR... and Uruguay». Other works that describe America but do not feature Indians are also named. The question about the influence of pre-revolutionary traditions and Soviet innovation, including the description of the perception of Indians by children – the heroes of the works, is raised. The degree of brutality and naturalism in Maur's depiction of the life of «savages» – both the indigenous inhabitants of Tierra del Fuego and the contemporary American racists – is evaluated.

Keywords: Yanka Maur; children's literature; adventure literature; journalism; America; Indians; racism; independence.

Аповесць Янкі Маўра «Сын вады» [6] была адным з першых савецкіх мастацкіх твораў пра індзейцаў, прычым па колькасці перавыданняў і перакладаў з'яўляецца адным з лідараў у гэтай катэгорыі на постсавецкай прасторы і цяпер. Пры гэтым асвятленне Маўрам не толькі індзейскай, але і больш шырокай «амерыканскай» тэмы наўрад ці становілася тэмай асобнай публікацыі; мы, аднак, збіралі матэрыял для падобнага даследавання, ужо пачынаючы з сярэдзіны 1980-х гг.

Спрабуючы вызначыць больш вузкасפעцыялізавана жанр і месца «Сына вады» ў сусветнай літаратуры, не толькі мастацкай, ацаніць творчы метады, стыль і выказаныя погляды Маўра на прыкладзе гэтага яго твора «пераходнага перыяду», мы заўважылі, што ў тым жа 1928 г., што і «Сын вады», былі апублікаваныя даследаванні С. К. Лотрапа «Індзейцы Вогненнай Зямлі» (Нью-Ёрк) і «Сем нарысаў інтэрпрэтацыі перуанскай рэчаіснасці» Х. К. Марыятэгі (Ліма). Першая кніга абагульняла звесткі пра вогнезямельцаў пасля таго, як іх грунтоўна апісалі патары В. Коперс і М. Гузіндэ, другая ўяўляла сабой зборнік работ аднаго з першых сацыялістычных індзеяністаў. Калі першынство Марыятэгі як класіка індзеянізму ў сацыялогіі не выклікае сумненняў, то наша ранняе меркаванне аб тым, што беларускі пісьменнік першым выкарыстаў метады сацыялістычнага рэалізму пры мастацкім апісанні індзейцаў, цяпер здаецца надта смелым. Ён у асноўным працягваў добрым прыкладам стары, дарэвалюцыйны стыль у спачувальных адносінах да экзатычных народаў. Пры гэтым, аднак, нельга было чакаць хуткай мадыфікацыі сфарміраванай да рэвалюцыі негатывістычнай часткі стэрэатыпаў «нябелых» і племянных народаў.

Каб правесці праўдзівасць хаця б часткі асабліва цікавых для нас ранніх супярэчлівых ацэнак такога «Сына вады», неабходны быў параўнаўчы матэрыял як з самога Маўра, так і падобных да яго беларускіх і замежных аўтараў. Што яшчэ

напісаў Маўр пра індзейцаў і Амерыку і якія нагоды былі для гэтага? Хаця гэтае пытанне намі распрацаванае недастаткова (наш прагляд маўраўскіх публікацый не поўны), пералічваем вядомыя нам мастацкія творы і папулярныя, публіцыстычныя артыкулы, дзе індзейцы ў нейкі момант з'явіліся.

Да і пасля «Сына вады» зварот Янкі Маўра да індзейскай тэмы меў эпізадычны характар. Падобныя згадкі ёсць у аповесці «Палескія рабінзоны», аповесці-«казцы» «Падарожжа ў пекла» і белетрызаванай аўтабіяграфіі «Шлях з цемры». Цалкам «не-мастацкія» творы прадстаўленыя артыкуламі «Мёртвыя і жывыя. Гарады мерцвякоў» (1927) і «БССР і... Уругвай» (1947). У гісторыю з першабытнай эпохі «Чалавек ідзе», аповесць «У краіне райскай птушкі» пра папуасаў і раман «Амок» пра вызваленчую барацьбу ў Інданезіі індзейцы не трапілі нават як «разавая паралель». Амерыка істотна прадстаўленая ў шэрагу яго твораў. Напрыклад, маладыя героі фантастычнай аповесці «Фантамабіль прафесара Цылякоўскага», якая друкавалася ў часопісе «Маладосць» у 1954–1955 гг., падарожнічаюць над Амерыкай (але не бачаць там індзейскіх паселішчаў ці індзейскіх атрадаў, якія хаваюцца ў гарах). У апавяданні пра Амерыку («заморская казка») «Сярод дзікуноў» («Іскры Ільча», 1932) дзікунамі прадстаўленыя амерыканцы, якія павесілі негра (малюнак павешанага (мастак Ц. Кіпніс) здзіўляе сваёй натуралістычнасцю, недарэчнай у дзіцячым часопісе, нават з улікам агульнага жорсткага савецкага стылю таго часу).

«Шлях з цемры». «Індзейскія» ўспаміны дзяцінства ўвайшлі ў аўтабіяграфічную аповесць, канечнай датай стварэння якой звычайна называюць 1958 г. Маўр нібыта ад свайго «его ў дзяцінстве» становіцца на бок белых ва ўзброеным супрацьстаянні з індзейцамі – думкі пра тое, наколькі эфектыўны штучар у забойстве індзейцаў, у тым ліку ў парадку помсты за зняцце скальпа, і неграў, можна трактаваць як літаратурна-камічныя, павярхоўна-«інсітныя», але сур'ёзным з'яўляецца пытанне, як шмат дзяцей мысліла падобным чынам.

Пачаўшы з «Конніка без галавы» і «Палявання за скальпамі» Майн Рыда і раману Купера, Янка «падарожнічае» з іншымі класікамі прыгодніцкай літаратуры. І, вядома, нарадзілася «цікавейшая ідэя» і самому «абследаваць Амазонку, потым Конга, затым Місісіпі» і г. д. Тое, што маленькі Янка лепш за іншыя кантыненты і краіны ведаў Амерыку, пацвярджаецца Маўрам праз успаміны яго героя ў 1920 г., у першай частцы «Шляху з цемры»: «Апрача Расіі я добра ведаў Амерыку ды яшчэ Сібір». Дадатковай прычынай думак пра Амерыку было тое, што родны дзядзька паехаў у Амерыку. Версіі 1960 і 1975 гг. цікавых для нас фрагментаў не адрозніваюцца, акрамя аднаго месца: «Цяпер мы ўжо жылі разам з паляўнічымі, сква[т]эрамі, шукальнікамі золата і ўсялякіх прыгодаў. Мы радаваліся кожнаму стрэлу, якім наш герой забіваў беднага індзейца, і плакалі, калі індзеец помсціў свайму ворагу, здзіраючы з яго галавы скальп». (Мы дадалі літару «т» у адно са слоў таму, што "сквайры" з версіі 1975 г. (т. 3 «Збору твораў») кепска ўпісваюцца паміж паляўнічымі і шукальнікамі золата, затое лагічнае знаходжанне паміж імі «скватэраў», скватараў.)

Праз некалькі старонак, у раздзеле «Нашы камерцыйныя сувязі», разважанні становяцца ўжо нават практычнымі: «Асабліва важнымі для мяне былі вінчэстары і штучары, і я не адзін год ламаў сабе галаву, якую з гэтых стрэльбаў выбраць для свайго

падарожжа. У Купера белыя паляўнічыя вельмі добра забівалі індзейцаў з вінчэстара, а ў Майна Рыда з няменшым поспехам забівалі неграў з штуцара».

«Сын вады». Калі Маўр пачынаў пісаць «Сына вады», «Чалавек ідзе» і «У краіне райскай птушкі» ўжо былі яго здабыткам. Як і іншыя творы «экзатычнага цыкла», «Сын вады» абавязаны сваім з'яўленнем школе: падказкай тэмы паслужыў урок, на якім Маўр павінен быў расказаць вучням пра Вогненную Зямлю.

Апублікаванай у 1926–1927 гг. аповесцю «Чалавек ідзе» зацікавіўся дырэктар дзяржаўнага выдавецтва Ц. Гартны. У час «быццам бы выпадковай іх гутаркі пра беларускую літаратуру ўвогуле і аб прыгодніцкім жанры ў ёй у прыватнасці» Гартны заўважыў, што не можа «ўгаварыць» ніводнага пісьменніка напісаць прыгодніцкую кнігу ў супрацьвагу таму, «старому», што прыходзіцца чытаць у школах, асабліва вясковых. І прапанаваў у наступных словах, як іх перадае А. Міронаў: «Паглядзі на карту, падумай, аб чым бы табе самому захацелася школьнікам расказаць. Не аб амерыканскіх індзейцах і траперах: пра іх у Рыда і Купера дастаткова... І не аб прыгодах дзеля прыгод, а з дабаўленнем істотнай дозы сацыяльнага сэнсу. Каб чытачы адразу адчулі: кніга напісаная савецкім аўтарам, яшчэ лепш – нашым, беларускім. Як гэта зрабіць – падказваць табе, знаўцу гісторыі і геаграфіі, не бяруся» [3, с. 100].

Гэтым і іншымі творамі Маўр паўплываў на дзяцінства, на фарміраванне карціны свету, уключаючы вобраз нееўрапейскіх народаў. У класічных работах маўразнаўцаў М. Яфімавай і Э. Гурэвіч ёсць падрабязныя агляды «Сына вады»; стэрэатыпаваныя і часам незвычайныя ўспрымання, аспекты «Сына вады» дапамагаюць убачыць нашы зборкі згадак аповесці ў шматлікіх газетных, часопісных і кніжных публікацыях.

«Палескія рабінзоны». Пазначаная 1929 г. як скончаная, у 1930 г. выдаецца аповесць «Палескія рабінзоны» з характэрным для дарэвалюцыйных выданняў падзагаловакам «Прыгоды двух хлопцаў у Палескіх балотах». Адзінае месца, дзе ў ёй «з'яўляюцца» «дзікуны, індзейцы», – даволі папулярнае пры цытаванні ў маўразнаўчых публікацыях: «Вучыліся абодва добра, чыталі шмат кніжак, асабліва прыгодніцкіх – Жуля Верна, Майн Рыда, Купера і г. д. Цікавілі іх розныя далёкія краіны, дзікуны, індзейцы, якіх цяпер бадай ужо зусім няма. Захапляліся рознымі прыгодамі з іх жыцця, што адбываліся гадоў 60–80 назад. Марылі пра пальмы, джунглі, а не бачылі добрай пушчы, якая была за некалькі дзясяткаў кіламетраў ад іх. Уяўлялі сабе розныя паляванні на тыграў, сланоў, ільвоў, а вавёркі на волі не бачылі». Прыняты ў дарэвалюцыйныя часы выраз «дзікуны» яшчэ ўжываўся некаторы час савецкімі аўтарамі ў адносінах да племянных народаў не для дасягнення іранічнага эфекту, а як сінонім для выразу «першабытныя людзі».

«Падарожжа ў пекла». У антырэлігійнай «байцы», «казцы» («Пекла», вядомае спачатку як брашура 1929 г. [2], перапрацаванае для выдання ў «Зборы твораў» у 1960 г. як «Падарожжа ў пекла») ён высмейвае недарэчнасць легенд аб замагільным жыцці, прыгадаўшы і тое, «як, напрыклад, негры, папуасы і індзейцы, якім казалі, што пекла – нейкая яма з жабамі і змеямі, і тое, што яны цяпер убачылі, ім нават спадабалася. Так цікава, весела, столькі рознага народу са ўсяго свету – і аніводнай жабы».

Беларускія піянеры едуць у цягніку на той свет разам з іншымі прадстаўнікамі чалавецтва, якія выходзяць на станцыях «Азія», «Амерыка», «Афрыка», «Аўстралія» і «Еўропа». Падобныя рэвалюцыйныя эксперыменты ў літаратуры былі натуральнымі ў 1920-я гг.; пазней, тым не менш, аўтары вымушаныя былі рабіць самацэнзуру.

«Мёртвыя і жывыя» [5]. У навукова-папулярным артыкуле Маўр выступіў практычна ў сваёй ролі настаўніка географіі: «Сярод дзікуноў Аўстраліі і Паўночнае Амерыкі існаваў звычай змяшчаць нябожчыкаў на дрэвах, ці на асобных памостах, якія будаваліся на ўкопаных у зямлю слупах». «Разнастайнасць пахавальных звычаяў залежыць ад шмат якіх умоў, вялікае значэнне маюць рэлігійныя вераванні».

«БССР і... Уругвай» [1]. Маўр напісаў дзясяткі фельетонаў на міжнародныя тэмы, шмат крытыкуючы Амерыку, прычым не толькі Паўночную. Лацінская ў Маўра-фельетаніста прадстаўленая ўжо ў загаловках Сальвадорам, Уругваем. Магчыма, апошні і не з’явіўся б асобна ў яго публіцыстыцы, «каб не выступленне ўругвайскага [ў публікацыі ўсюды ўжываецца «у»] дэлегата на палітычным камітэце Генеральнай Асамблеі. Гэты паважаны дэлегат усумніўся, ці з’яўляецца БССР самастойнай дзяржавай, яму здаецца, што Беларусь толькі «правінцыя». Ён не ведае нават, што ў яе ёсць свае граніцы. І не ведае, што яна мае свой урад. Ён ведае толькі, што БССР уваходзіць у склад Савецкага Саюза, значыць, БССР – правінцыя». Паводле Маўра, членаў «Брытанскага Садружства Нацый» уругваец не лічыць правінцыямі: «Такая ўжо ўругвайская логіка». У сваю чаргу, паводле Маўра, Уругвай «у параўнанні з БССР, – самая захудалая правінцыя». У якасці аргумента ён спасылаецца на 1828 г., калі «Уругвай нарадзіўся».

«Аргентына [Аргенціна] і Бразілія, змагаючыся за гэтую правінцыю, не маглі здужыць адзін аднаго і вымушаныя былі зрабіць яе самастойнай, хоць не толькі ўругвайскай тэрыторыі, але і ніякага ўругвайскага народа не існавала». Далей ён указвае ў працэнтах колькасць васьмі народаў, агульным лікам 74 тыс. чалавек, ва Уругваі, прычым аказваецца, што іспанцы, італьянцы і партугальцы кожны паасобку ўжо перавышаюць па колькасці індзейскае насельніцтва.

У свой пафас Маўр уключае прыніжэнне значэння ўругвайскай незалежнасці, але зусім не акцэнтуюе ўвагу на тым, што індзейцы аказаліся нязначнай меншасцю, якая ўжо не адыгрывала нейкай ролі. У той жа час ён не вылучае на беларускай тэрыторыі асобныя народы, гаворачы пра краіну з пахвалай:

«А Беларусь у гэты час мела ўжо многавекавую гісторыю, нацыянальную тэрыторыю (у два разы большую за ўругвайскую), адзіны беларускі народ (у трыццаць разоў большы за «ўругвайскі») са сваёй мовай, культурай, сваімі нацыянальнымі традыцыямі.

Такім чынам, гісторыя не дае ніякіх падстаў паважанаму ўругвайцу ганарыцца перад БССР сваёй “дзяржаўнасцю”».

Маўр, у якога індзейцы праходзяць як народ без гісторыі, калі толькі пад гісторыяй ён мае на ўвазе гісторыю дзяржаўнасці, а не этнагісторыю, і сам уругвайскі народ бярэ ў двухоссе. Далей ён робіць агаворку, што «гэта было даўно. Можа цяпер Уругвай “перагнаў” Беларусь?», але не знаходзіць пераваг у паўднёваамерыканскай краіны і пазней.

Беручы разам творы з матывамі, што нас цікавяць, нельга не ставіць праблему «жорсткасці», чорнага гумару, палемічнага перабольшвання, фактычных і ідэалагічных дэфектаў. Маўр пісаў і мастацкія, і папулярна-пазнавальныя (апошнія не ператварыліся ў вельмі патрэбныя вялікія этнаграфічныя нарысы для дзяцей, падобныя да кніг ураджэнкі Беларусі і затым амерыканкі С. Блікер [4]) творы, а таксама публіцыстыку на міжнародныя тэмы. Нашай мэтай цяпер не з’яўляецца пералік прыкладаў непаслядоўнасці і супярэчлівасці ў ацэнках Маўра аўтарамі кніг і артыкулаў пра яго, асабліва заўважных у канцы 1920-х – пачатку 1930-х і ў 1990-х – самым пачатку 2000-х, калі ставіліся пад сумненне адэкватнасць паказу «класавай» сутнасці і агульны гуманізм аўтара пры паказе жыцця першабытных народаў. Амерыка – толькі частка тэатра дзеяння ў Маўра, але ў выпадку з «Сынам вады» найбольш лірычная, нягледзячы на натуралізм і «прытупленасць», якую бачылі некаторыя крытыкі. Лічавы збор «усіх» тэкстаў Маўра дапамог бы скласці больш поўную карціну ўспрымання ім Амерыкі. Гэта з’яўляецца задачай будучых пакаленняў беларускіх літаратуразнаўцаў-амерыканістаў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Маўр Я.* БССР і... Уругвай // Літаратура і мастацтва. 1947. 22 лістап.
2. *Маўр Я.* Пекла: байка / маст. Б. Малкін. Менск: Белдзяржвыд., 1929.
3. *Миронов А.* Дед Мавр: повесть-воспоминания. Минск: Маст. літаратура, 1979.
4. *Сімакоў А.* Соня Блікер – класік дзіцячай пазнавальнай літаратуры // Краязнаўчая газета. 2022. № 30 (жн.). С. 6.
5. *Маўр Я.* Мёртвыя і жывыя: гарады мерцвякоў // Беларускі піянэр. 1927. № 18. С. 12–14.
6. *Mavr Ianka* (pseudonym of Ivan Mikhailovich Fedorov) // Great Soviet Encyclopedia. New York: Macmillan, 1976. V. 15. P. 608.